

Kognitivní teorie metafory ve světle Lewisova pojetí mýtu¹

Barbora Šmejdová

ABSTRAKT:

Cílem tohoto článku je shrnout pojetí mýtu C. S. Lewise vzhledem k teorii pojmové metafory a alespoň stručně ukázat, jakým způsobem může být takové pojetí mýtu pro kognitivní přístup k jazyku inspirující a jak naopak může teorie pojmové metafory výše nastíněný pohled rozšířit. Za tímto účelem se článek věnuje mýtu na třech propojených rovinách: mýty jako symbolická vyprávění, mýty jakožto metanarativy a mýty jako svědkové a tvůrci lidské každodennosti. Autorka klade důraz na skutečnost, že samotný kognitivní přístup k jazyku, jehož je pojmová metafora příkladem, může být považován za mýtus, který slouží k uchopení určitého aspektu skutečnosti. Z toho důvodu musí být v neustálém dialogu s filosofií. Ta může být velmi užitečným nástrojem pro tematizaci základních pojmů, s kterými kognitivní lingvistika pracuje, jako je například materialita, tělesnost a zkušenost.

KLÍČOVÁ SLOVA:

C. S. Lewis, kognitivní lingvistika, pojmová metafora, mýtus, zkušenostní realismus

ABSTRACT:

The aim of the article is to summarize C. S. Lewis' notion of myth with regard to the theory of conceptual metaphor, to show in which ways his notion can inspire this approach to language and how the theory of conceptual metaphor can elaborate Lewis' perspective. In order to do that, the article describes myth on three interconnected levels: myth as a symbolic narrative, myth as a meta-narrative and myth as a witness and creator of human mundanity. The author emphasizes the fact that the cognitive approach to language should be also regarded as a myth, which serves to grasp only a certain aspect of reality. Because of that it should be in continuous dialogue with philosophy, which can be a very useful tool for the thematization of the basic categories of cognitive linguistics, such as the world, embodiment and experience.

KEYWORDS:

C. S. Lewis, Cognitive Linguistics, Conceptual Metaphor, Myth, Experimentalism

S rozvojem kognitivně orientované lingvistiky se téma metafory stalo předmětem do dneš nekončících bohatých odborných diskuzí, které přesahují hranice jednotlivých vědních oborů. Teorie pojmové metafory na mnohých příkladech ukázala, že otázka jazyka nevyhnutelně vstupuje do reflexe na jakékoliv téma, ať už se jedná o politiku (srov. Musolff 2004), náboženství (srov. Sanders 2016), popis lidských emocí (srov. Kövesces 1988) či dokonce matematiku (srov. Lakoff-Núñez 2000). Podobné rozborry metaforických struktur lidského myšlení ukazují podstatnou omezenost lidské kognitivity, která je bytostně spjata s tělesným zakotvením člověka. Tento jev, který

---

¹ Tato práce byla podpořena programem Univerzitní výzkumná centra UK č. 204052 a grantovou agenturou UK, projekt č. 150316.

tematizuje teorie zkušenostního realismu, může vést k tendenci, že metaforické de-kódování jazyka bude sloužit jako nástroj demytologizace lidské iluze, že se pomocí jazyka člověk může dotýkat skutečnosti, která stojí mimo materiální sféru. Alespoň podobným dojmem působí starší, avšak stále hojně citovaná a současně kritizovaná kniha Lakoffa a Johnsona s názvem *Philosophy in a Flesh* (srov. např. Lakoff–Johnson 1999: 557). Je proto nutné brát v úvahu, že pokud teorie pojmové metafory odhaluje skutečnou povahu lidského jazyka, pak musí být sama předmětem principu, který definuje. Nestojí proto nad samotným jazykem, ale podléhá všem omezením, která jazyku sama připisuje. Z toho důvodu se domnívám, že je podstatné, aby kognitivní lingvistika stála v neustálém dialogu s ostatními přístupy k jazyku a nechávala do sebe pronikat metafory, jež přinášejí další badatelé z různých odvětví a historických epoch. Otázka, co to je jazyk a jakým způsobem vyjadřuje realitu, zůstává i dnes velkou výzvou, přestože jsou na ní neustále vyžadovány předběžné pracovní odpovědi. Z tohoto pohledu se zdá i samotné rozčlenění jednotlivých vědních disciplín pouze pomocné, jelikož se jejich metody od této základní filosofické otázky odvozují a odpověď na ni často (i nevědomě) implikují.

S tímto úmyslem bych chtěla v tomto článku představit základní myšlenky C. S. Lewise (1898–1963), který uvažuje o metafoře v kontextu tématu mýtu. Jeho přístup k metafoře se v mnohých ohledech blíží teorii pojmové metafory, ačkoliv není rozpracovaný tak podrobně, jako u pozdějších autorů. Nicméně coby spisovatel a filosof i do současné diskuze může přinést zajímavé podněty, a to ze dvou důvodů: Jeho teoretický přístup je zakotven v jeho literární praxi a své teze formuluje v rámci širokého kontextu filosofického hledání povahy vztahu skutečnosti, významu a pravdy. V následujících řádcích tedy budeme sledovat významovou dynamiku Lewisova chápání mýtu, která se částečně dotýká filosofie, teorie jazyka i literární vědy. Pokusíme se uchopit, jakým způsobem mohou být jednotlivé roviny pro otázku pojmové metafory relevantní.

OD METAFORY K MÝTU

Jak již bylo řečeno výše, C. S. Lewis spolu s některými ze svých současníků (srov. Barfield 2015; Sayers 1994) vnímá, že jazyk člověka má bytostně metaforickou povahu. Vychází z jeho zakotvení v materiálním světě. Toto zjištění však u Lewise nevede k relativismu, jako je tomu v případě filosofie zkušenostního realismu (srov. např. Lakoff–Johnson 2014: 201), ale spíše k přesvědčení, že mezi lidskou kognitivitou a skutečností existuje psycho-fyzický paralelismus, který zaručuje, že lidské pojmání skutečnosti může být smysluplné a pravdivé (srov. Lewis 2017: 265). Tyto myšlenky nejsou logickým vyústěním samotné teorie metafory. Zakládají se na předpokladu, že lidský jazyk a myšlení dávají smysl, a tak lze s jejich pomocí odhalovat principy skutečnosti. Skutečnost přesahuje materii a, i když člověk nemůže ze své antropologické perspektivy vyjít, je lidskému poznání přístupná, byť nedokonale. (srov. také Zlatev 2008: 298).

Lewis si všímá, že některé metafory jsou pevnější a stabilnější než jiné, jako například světlo, které je metaforou pro dobro nebo tma pro zlo. V těchto případech

však lze tvrdit, že se již nejedná tolik o metafory, jako spíše o symbol. Takové dvojí čtení vysvětluje Paul Ricoeur ve své knize *Interpretation Theory*, kde ukazuje, že mezi metaforou a symbolem neexistuje jasný předěl, ale že označení určitého momentu za jedno či druhé se odehrává na postupné škále, jak výstižně demonstruje český Ricoeurův komentátor Vít Hušek ve své knize *Symbol ve filosofii Paula Ricoeura* (srov. Hušek 2004: 72).

Ricoeur uvádí, že jeden z hlavních rozdílů mezi metaforou a symbolem je, že metafora může ztratit svou původní sílu a stát se zlidovělou, triviální, jinými slovy mrtvou metaforou. Metafora existenčně závisí na metaforách ostatních je součástí metaforické sítě a svůj význam uchovává ve vztahu k ní. Se svou sítí stojí a padá. Některé metafory jsou však pevnější než jiné. Ty dominantnější mají podle Ricoeura schopnost spojovat stabilnější, symbolickou rovinu s proměnlivou rovinou metaforickou. Některé metafory proto nabývají až takového důrazu, že o nich můžeme mluvit jako o archetypech nebo symbolech (např. cesta, oheň, voda) (Ricoeur 1976: 74–75).

Na rozdíl od metafory, která se může stát triviální a mrtvou, význam symbolu nemůže být nikdy oslaben. Důvodem je jeho extralingvální ukotvení: „Metafora se vyskytuje už v čistém světě logu, zatímco symbol se pohybuje na hranici, kterou tvoří bios a logos. Dosvědčuje původní zakořenění jazyka v životě. Zrodil se při splynutí síly a formy.“ (Ricoeur 1976: 59, překlad vlastní). Čím silnější, stabilnější a dominantnější metafora je, tím více se blíží symbolu. Podle Ricoeura je to právě symbolické universum, které poskytuje metaforám „reservoár významu, jehož metaforický potenciál ještě nebyl vyčten.“ (Ricoeur 1976: 65).

Podobně tak je i pro Lewise symbolická rovina jazyka zcela klíčová. Pomocí symbolu se totiž člověk dotýká mimojazykové skutečnosti, která propůjčuje jazyku smysluplnost. Stejně jako u metafory i o symbolu platí, že není běžně vyjádřen jedním slovem, protože je součástí spleti bohaté dynamiky významů. Takovou dynamiku (jež často, ačkoliv ne nutně, nabývá formy vyprávění) můžeme nazvat slovem mýtu. U Lewise můžeme sledovat tři vzájemně propojená chápání tohoto pojmu: mýty jako symbolická vyprávění, mýty jako metanarativy a mýty jako svědkové a tvůrci lidské každodennosti. Toto rozlišení neodkazuje k různým druhům mýtu, ale pouze k různým vzájemně propojeným rovinám, na kterých lze o mýtu uvažovat. V každém případě platí, že metafory, které používáme ke konceptualizaci našeho světa, z takových mýtů vycházejí a zároveň o nich svědčí. Nyní se na tyto hlavní roviny zaměříme podrobněji.

MÝTY JAKO SYMBOLICKÁ VYPRÁVĚNÍ

Slovo mýtus v první řadě odkazuje na starobylá vyprávění většinou původně předávaná ústní formou, díky kterým různé kultury a národy uchopovaly svou identitu. Své chápání mýtu jako literárního útvaru Lewis popisuje na základě rozdílu od alegorie: V alegorii má každý izolovaný symbol svůj vlastní význam a konečný význam díla je vystavěn z těchto jednotlivých významů. Oproti tomu význam mýtu spočívá ve vyprávění jako celku. Jednotlivé prvky tohoto vyprávění nabývají významu až po uchopení mýtu jako takového. Mýtus proto není ze symbolů vystavěn, ale jeho celý příběh

je symbolem; alegorie je oproti tomu utkaná z metaforické sítě, z mozaiky složené z jednotlivých metafor (srov. Lewis–Hooper 2004: 437–438). Slovo „mýtus“ tak v Lewisově literární teorii nabývá širšího významu než u kulturních antropologů, avšak zároveň se pod něj nemůže skrýt příběh jakýkoliv. Vedle starověkých mýtů o Orfeovi, Balderovi nebo o Démétér a Persefoně mohou mít v Lewisově pojetí mytickou kvalitu také vyprávění novější, jako je Kafkův Zámek nebo Tolkienův Pán prstenů (srov. Lewis 2016: 42–43). Nezáleží tedy na místě konkrétního díla na časové přímce literárních dějin, ale na určité kvalitě, díky které je možné takové dílo jako mýtus klasifikovat. Pro Lewise je to obecně právě žánr fantasy, který má schopnost se pohybovat mezi metaforickou alegorií a symbolickým mýtem (Lewis 2001: xxix). Do této kategorie by vedle Tolkiena spadal George MacDonald se svými *Snílky* a v neposlední řadě sám Lewis s *Letopisy Narnie* nebo *Kosmickou trilogií*.

Typickou vlastností těchto mýtů je jejich extralingvální a extraliterární zakotvení. V knize *An Experiment in Criticism* Lewis podtrhává skutečnost, že se mýtus neváže na kvalitu literárního zpracování, nepracuje s prvky napětí a překvapení, někdy mu narativní prvek chybí téměř úplně. Výjev Hesperidek s jabloní a drakem má, tvrdí Lewis, sám v sobě potenci mýtu, aniž by nutně musel přijít Herakles s cílem jablka odcizit (Lewis 2016: 43–44). V určitém smyslu se takový mýtus blíží spíše hudbě než poezii (srov. Lewis 2001: xxxii). V tomto ohledu má mýtus potenci vyjádřit určitou kvalitu skutečnosti a, ačkoliv jsme si vědomi, že se jedná o fiktivní příběh či obraz, dokáže pravdivě vyprávět o kvalitě lidské zkušenosti s realitou.

Spolu s Lewisem tak můžeme říct, že se význam mýtu blíží spíše přídavnému jménu než podstatnému a vyřčené se prostupuje se zakoušeným. Metafory, které z takového mýtu plynou, pak na tento zdroj odkazují a jejich význam je nesen nako- nec více nevyřčeným než vyřčeným. Typickým příkladem jsou metafory nábožen- ského jazyka, v jehož případě teologové neustále zdůrazňují apofatický (negativní) moment jakékoliv mluvy, která popisuje náboženskou zkušenost. John Sanders po- ukazuje na to, že i apofatický přístup je metaforickým konstruktem, jelikož používá schéma vně/uvnitř nádo- by (srov. Sanders 2016: 250–251). Nicméně ani takové vysvět- lení neodbourává skrytý, tušený, ale jazykem neformulovatelný význam, který mů- žeme hledat pouze jako negativní moment metafory, v které myslíme. Tento význam však už nemůže být předmětem lingvistického zkoumání a kognitivní lingvista (jak je tomu například v Sandersově případě) si nemůže přisvojit autoritu k jeho koneč- nému objasnění, ačkoliv může vnést velmi cenné podněty do mezioborové diskuze. Jazyk náboženství je však známým, ale ne jediným příkladem. Jelikož kognitivní lin- gvistika ukazuje, že člověk myslí i mluví v metaforách, pak se tento jev týká jazyka obecně. Nicméně už to, že si metaforický základ své řeči uvědomujeme, znamená, že naše neformulovatelná intuice stojí nad těmito hranicemi.

MÝTY JAKO METANARATIVY

Lewisovo pojetí mýtu na literárním poli je jen přede- hrou pro uchopení dynamiky mýtu v širších souvislostech. Lewis jakožto filosof si je vědom toho, že myšlenkový rámec, ve kterém se pohybuje, se skutečnosti dotýká pouze omezeně, a má-li schop-

nost dojít k pravdě, zahrnuje pouze některé z jejích nesčetných aspektů. Tak jednu ze svých knih pokorně zakončuje slovy: „Berte to jako fantazii jednoho člověka, skoro jako jeho mýtus. Pokud se vám něco z toho zdá užitečné, použijte to; jestliže se vám něco nezdá, už na to nemyslete.“ (Lewis 2013: 126). Stejně tak mytickou povahu přiznává i ostatním konceptům. V podobných měřítkách posuzuje i různé myšlenkové proudy jako je například subjektivismus, naturalismus nebo křesťanství. V tomto smyslu se Lewisovo chápání mýtu přibližuje významu velkých příběhů, čili metanarativů, jak je definuje francouzský filosof J. F. Lyotard.

„Křesťanský příběh o vykoupení Adamovy viny láskou, osvícenský příběh osvobození z nevědomosti a otroctví pomocí vědění a rovnosti, spekulativní příběh realizace univerzální Ideje dialektikou konkrétního, marxistický příběh osvobození od vykořisťování a zcizení skrze zespolečenštění práce, kapitalistický příběh osvobození od chudoby díky technickému a průmyslovému vývoji.“ (Lyotard 1993: 34).

Podle Lyotarda každý příběh, který si nárokuje nadvládu či nadřazenost nad ostatními, je nebezpečný. Z toho plyne, že jediným možným východiskem je přijímání konfliktních perspektiv bez snahy zařadit je do jednotného celku. Lyotard má před očima bolestnou zkušenost dvacátého století, „kdy každý z emancipačních příběhů, ať už připisují přednostní roli tomu či onomu žánru, byl v průběhu posledních padesáti let takřikajíc zpochybněn ve svém principu.“ (Lyotard 1993: 37). Dle mého názoru podle Lyotardova závěru hrozí, že odmítání metanarativů a nekritické přijímání konfliktních představ obecně se samo o sobě může stát velkým dominantním metanarativem. Lyotardovým nesporným přínosem přesto zůstává varování, že se člověk ze své vlastní autority nemůže stát vlastníkem pravdy a měřítkem jejího uskutečňování. Podobně jako Lyotard, tak i Lewis vyzývá k uvědomění si, že naše perspektiva představuje jen jeden z mnoha přístupů ke skutečnosti. Náš obraz světa proto může pouze získat, začlení-li do svého zorného pole perspektivu jiných. Kognitivní lingvistika obecně a zvláště její pojetí metafory a kategorizace k takovému vědomí může výrazně pomoci. Díky ní si uvědomujeme brýle, kterými se díváme na svět, a tak své vidění zároveň můžeme kriticky hodnotit.

MÝTY JAKO SVĚDKOVÉ A TVŮRCI LIDSKÉ KAŽDODENNOSTI

Slovo mýtus však v Lewisově tvorbě sleduje ještě jednu významovou linii, kterou ne-najdeme, pokud budeme v indexu sledovat heslo mytologie. S tímto pojetím se u něj setkáme nejvíce v jeho populárně-vědeckých esejích, ve kterých se autor snaží bourat předsudky své doby (např. novější znamená lepší). Spíše než k odkazu na díla velkých mistrů či myšlenkové koncepty se toto pojetí mýtu blíží více významu, který lze nalézt v titulcích novinových, často i bulvárních, článků (příkladem může být věta: „Špenát prospívá zdraví i přes zbořený mýtus o železe“). Slovo mýtus v takových případech znamená domněnky, něco, co stojí v opozici proti „faktům“.

Zajímavou významovou spojnicí mezi tímto pojetím mýtu a těmi předchozími je, že pokaždé slovo mýtus přesahuje jazykovou rovinu směrem k životu. V tomto

případě je však vazba na realitu ještě zřetelnější. Boření mýtu znamená výzvu ke změně smýšlení, za účelem jiného, pokud možno lepšího fungování ve světě. Nicméně je třeba zdůraznit, že žádná teorie neexistuje v myšlenkovém vakuu a jakmile jeden mýtus (či metaforu) zboříme, zároveň tím představujeme další. V tomto ohledu může být metafora snímání brýlí, kterou ve své knize *Nádoba plná řeči* rozebírá Irena Vaňková (srov. Vaňková 2007: 54–55), zavádějící. Jak uvádí autorka, „těžko bychom bez nich něco viděli, rozhodně však bychom nemysleli svět jako svět, věci jako věci“. (Vaňková 2007: 55).

Zatímco starověké mýty obdržely svou jazykovou formu, aniž by však na ní byly závislé, mýty, kterými žije společnost, jsou podobně jako výše zmíněné metanarativy často jen naznačeny, objevují se mezi řádky nebo vyplývají napovrch v útržkovitých fragmentech. Jejich objevení a následná verbální formulace pak klade nároky na vnímavost a kritickou schopnost pozorovatele. Analýzy pojmových metafor pak mají možnost mezi těmito řádky skrytý mýtus vyčíst. I do toho čtení však vždy vstupuje předporozumění, na jehož základě je sama teorie formulována.

ZÁVĚR

Tento článek si kladl za cíl ukázat, jak může být pojetí mýtu C. S. Lewise inspirativní pro kognitivní přístup k jazyku, zvláště pak pro teorii pojmové metafory. Kognitivní lingvistika je odvětvím, které se přesahuje hranice různých vědních oborů. Nezastavuje se na rovině jazyka a nespokojí se s objevování vnitřních pravidel jazykových struktur, ale chce objevovat zákonitosti lidského myšlení, a tím pomoci člověku odhalovat kdo je a jakým způsobem se vztahuje ke světu. Tím však se pro ni stávají základní filosofické otázky nanejvýš relevantní. Důkazem je fakt, že tato vědní disciplína vzniká ihned na pozadí filosofie zkušenostního realismu, který jí usnadňuje přístup k těmto základním otázkám. Aby byl takový přístup k jazyku nosný, je nutné jeho teze neustále znovu filosoficky promýšlet. Tvrdí-li kognitivně orientovaná lingvistika, že metaforické myšlení a řeč mají základ v naší tělesné zkušenosti s hmotnou realitou, pak je nutné klást si otázky, co je tělo, co je svět a co je vůbec lidská zkušenost. Pojetí mýtu C. S. Lewise v našem článku ukazuje, že je nutné reflektovat také nevyřčený význam metafory, který může být dokonce bohatší, než se na základě verbalizované metafory může zdát.

BIBLIOGRAFIE:

- Barfield, O. (2015): *Básnická řeč. Studie o významu*. Praha: Malvern.
- Hušek, V. (2004): *Symbol ve filosofii Paula Ricoeura*. Svitavy: Trinitas.
- Kövences, Z. (1988): *The Language of Love. The Semantics of Passion in Conversational English*. Lewisburg: Bucknell University Press.
- Lakoff, G. — Johnson, M. (2014): *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host.
- Lakoff, G. – Núñez, R. (2000): *Where Mathematics Comes From: How the Embodied Mind Brings Mathematics into Being*. New York: Basic Books.
- Lewis, C. S. – Hooper, W. (eds.) (2004): *The Collected Letters of C. S. Lewis, Volume II: Books*,

- Broadcasts, and the War 1931–1949*. New York: HarperCollins Publishers.
- Lewis, C. S. (2001): *George MacDonald: An Anthology*. San Francisco: HarperCollins.
- Lewis, C. S. (2013) *Čtyři lásky*. Praha: Návrat domů.
- Lewis, C. S. (2016): *An Experiment in Criticism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis, C. S. (2017): *Selected literary essays*. London: Cambridge University Press.
- Liotard, J. F. (1993): *O postmodernismu: postmoderno vysvětlované dětem: postmoderní situace*. Praha: Filosofický ústav AV ČR.
- Musolf, A. (2004): *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ricoeur, P. (1976): *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*. Fort Worth: Texas Christian University Press.
- Sayers, D. L. (1994): *The Mind of the Maker*. London: Mowbray.
- Vaňková, I. (2007): *Nádoba plná řeči. Člověk, řeč a přirozený svět*. Praha: Karolinum.
- Zlatev, J. a kol. (2008): *Body, Language and Mind. Embodiement*. New York: De Gruyter.

